

KAZAK VE KIRGIZ TÜRKÇELERİNDE İSTEK KİPLERİ, İŞLEVLERİ VE İSTEK İŞLEVLİ DİĞER KİPLER

Onur BALCI*

Özet

Bu çalışmada Kazak ve Kırgız Türkçelerindeki istek kipleri ve istek işlevini yerine getiren diğer kipler ele alınmıştır. Önce bu lehçelerde yazılan edebî eserler ve Genel Ağ sayfaları taranmış, elde edilen veriler zaman, işlevsel özelliklerine göre tasnife tabi tutulmuştur. İstek kiplerinin ayrıntılı özellikleri verilmiş, çekimleri tablolarda gösterilmiş, diğer kiplerin ise yalnızca istek işlevi üzerinde durulmuştur. Sonuçta istek kiplerinin pek çok işlevinin olduğu, tasarlama kipi olmasa dahi istek işlevini yerine getiren kiplerin bulunduğu ve iki lehçenin istek kipleri ve istek işlevli kipler açısından ortak olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kip, tasarlama kipleri, istek kipi, işlev.

THE OPTATIVES OF KAZAKH AND KIRGHIZ, THEIR FUNCTIONS AND THE OTHER MOODS WHICH FULFILLS OPTATIVE FUNCTIONS

Abstract

In this study it is discussed that the optatives of Kazakh Turkish and Kirghiz Turkish, their functions and the other moods which fulfills optative functions. Firstly literary works and internet pages which written with these dialects, are scanned. The data obtained were classified according to its functions. It was given detailed features of the optatives, shown in the table the conjugation of optatives and focused on the optative function of other moods. Eventually it is determined that the optatives have many functions, there is conjugations which non-optative but they are fulfills optative function and in point of optatives and the moods which fulfills optative function the two dialects is common.

Keywords: Mode, moods, optative, function.

Giriş

Kazak Türkçesinde *kalaw ray*, Kırgız Türkçesinde *kaloo ıngay* veya *tilek ıngay* olarak adlandırılan istek kipi oluş, durum veya kılış bildiren fiile istek, niyet, dilek anlamları katar. Bu kip, tasarlama kiplerinden biridir. İstek kipiyle henüz olmamış, olması istek biçiminde tasarlanan fiil bildirilir.

Muharrem Ergin, bu kipi 'istek eki' başlığı altında anlatır. Bu ekin yalnızca şekil ifade eden bir ek olduğunu aktarır ve şunları kaydeder: "Tasarlama kiplerinden biri olan istek şeklini

* Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, onur.balci.ctl@gmail.com

meydana getirir. Tasarlanan hareketin istendiğini gösterir, istek şeklinde bir tasarlama ifade eder, dilek bildirir” (Ergin, 2005, s. 310).

Zeynep Korkmaz, istek kipinin istek niyet, arzu kavramları veren bir tasarlama kipi olduğunu belirttiikten sonra istek kipi ekine dair şunları ifade etmiştir: “Kipi kuran ek, Bugün Türkiye Türkçesinde 1. şahıs teklik ve çokluk çekimlerinde ayrı köklerden gelen iki değişik ek durumundadır.” (Korkmaz, 2009 s. 648). Yazar, birinci şahıs emir eklerinin hem emir hem de istek eki olduğunu ifade etmiş ve çekimde *-(y)-AyIm* ve *-(y)-A-m* eklerini istek ekleri ile birlikte vermiştir (Korkmaz, 2009, s. 651-652).

Berke Vardar, istek kipini “eyleme istek kavramı katan isteme kipi” olarak tanımlamış ve hiçbir ayırım yapmadan *-AyIm* ve *-Allm* eklerini istek eki içinde göstermiştir (Vardar, 2007, s. 121).

Tahsin Banguoğlu, istek kiplerinin konuşan kimsenin kılış ve oluş hakkındaki açık eğilimini gösterdiğini belirtmiştir. Bu kipin kararlı bir dilek bildirdiğini, yerine göre emir anlamına yaklaştığını belirtmiş ve şunları kaydetmiştir: “Netekim bu kipin tekli ve çoklu 3. kişileri Yeni Türkçede ve yazı lehçemizde eskimiş sayılıp yerlerine buyuru kipinin üçüncü kişileri kullanılır olmuştur (*seve yerine sevsin, seveler yerine sevsinler*)” (Banguoğlu, 2004, s. 470).

Bugün Türkiye Türkçesinde istek bildiren *-A* eki tarihî Türk yazı dillerinde gelecek zaman ve istek bildiren *-gA(y)* ekinden gelmektedir. Ekin başındaki ünsüz düşerek ek bugünkü durumunu almıştır.

İstek kipi Kazak ve Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında de ayrıntılı biçimde işlenmiştir.

Iskakov, istek kipinin konuşmacının belli bir iş veya hareketin gerçekleşmesi ile ilgili niyetini, isteğini, dileğini, umudunu, arzusunu bildirdiğini ifade ettikten sonra istek kipi kuran yapılar olarak şunları göstermiştir: *-ğı (+ m, + η) sı kel; -sa iygi edi; -ğay edi; -sa edi, -sa eken* (Iskakov, 1991, s. 320). Bu bilgilerin ardından yazar, kipin özellikleri ile ilgili olarak şunları kaydeder: “Bu yapı içerik yönünden işin gerçekleşmesinin veya gerçekleşmemesinin belirsiz gelecek zaman düzleminde olacağına gönderme yapmakla birlikte geçmiş zaman ve şimdiki zaman biçimlerinde de kullanılabilir. Ancak bunlar kesin olarak işin gerçekleşmiş veya gerçekleşmekte olan zamanını vermez. Sadece geçmiş zamanda veya şimdiki zamanda konuşmacının aklında olan arzuyu, dileği bildirir” (Iskakov, 1991, s. 320-321).

İsayev, istek kipinin konuşmacının isteğini, dileğini, niyetini bildirdiğini ifade etmiş ve istek kipi yapısı olarak *-ğı kel-* ve *-ğay, -gey, -kay, key* yapılarını göstermiştir (İsayev, 2007, s. 300).

İstek kipini ‘dilek kipliği’ (*tilek modal’dılık*) başlığı altında veren Nurcamal, bu kipin, konuşmacının gerçekleştirmek istediği isteğini, niyetini, arzusunu, fikrini bildirdiğini belirtir. Birkaç örnek verdikten sonra şunları kaydeder: “Bu örneklerdeki *atağaysıñ* ‘ad veresin’, *aytsaңыз eken* ‘söyleyiniz, söyleyesiniz’, *bolsa iygi edi* ‘keşke olsa’ fiilleri konuşmacının bu fiillerin gerçek hayatta olmasını istediğini, dilediğini bildirir... Yani istek kipindeki fiil, gerçek hayatta olmuş veya olacak hareketi değil konuşmacının eylem hakkındaki fikrini bildirir. Bu nedenle de istek kipi tasarlama kiplerine dâhil edilir” (Nurcamal, 2007, s. 280).

Oralbay Nurcamal, Kazak dilindeki istek kipi yapısı olarak şunları gösterir: 1) *-ğay, -gey, -kay, -gey 2) -ğay edi (-kay edi, -gey edi, -key edi)*, 3) *-sa iygi 4) -sa edi, 5) -sa eken* (2007: 280-281). Iskakov ve İsayev’in istek kipi içinde verdiği *-GI kel-* yapısını Nurcamal niyet kipi içinde vermiştir (Nurcamal, 2007, s. 286).

Казак Тилиниң Грамматикасы - I Морфология adlı eserde istek kipinin konuşmacının isteğini, dileğini, niyetini bildirdiği belirtilmiş ve istek kipinin gelecek zamana gönderme yaptığını ifade edilmiştir. Yukarıda gösterilen bütün yapılar istek kipi yapıları içinde gösterilmiştir (Balakayev vd., 1967, s. 197).

İstek kipi Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında farklı adlandırılmalarla ifade edilmiştir. *Kaloo ıngay* ‘istek kipi’ teriminin yanında *tilek ıngay* ‘dilek kipi’ terimi de kullanılmıştır.

Azırkı Kırgız Adabiy Tili adlı eserde konuşmacının isteğinin çeşitli olduğu için istek kipini kuran eklerin de çeşitli olduğu belirtilmiştir. İstek kipini kuran yapılar olarak şunlar gösterilmiştir: 1) *-ayın/-yın* ve *-alı / -alı(k)*, 2) *-gay + ele + şahıs eki*, 3) *-ğı + şahıs eki + kelet, keldi, bar* (Oruzbayeva vd., 2009, s. 421). Görüldüğü gibi eserde birinci şahıs emir ekleri de istek kipi kuran ekler arasında gösterilmiştir.

Oruzbayeva ve Kudaybergenov bu kipi *tilek ıngay* ‘dilek kipi’ terimi ile adlandırmış ve kipe dair şunları kaydetmiştir: “Dilek kipi iş-hareketin gerçekleştirilmesi için olan dileği bildirir. Dilek kipinin dilbilgisel yapısı - **gay** ekidir. Buna daima *ele* yardımcı fiili eklenir. Dilek kipi ile verilen iş-hareket henüz gerçekleştirilmemiştir, konuşmacı olan özne onun gerçekleştirilmesi hakkında dilekte bulunur. Eylemin gerçekleşmesi veya gerçekleşmemesi konuşmacı için açık değildir ve bunu özne göremez” (Oruzbayeva ve Kudaybergenov, 1964, s. 223). Eserde istek

kipi yapıları olarak *-GAy + ele* ve *-GI + iyelik ekleri + bar, cok, kel* yapıları verilmiştir (Oruzbayeva ve Kудaybergenov, 1964, s. 224-225).

Davletov ve Kудaybergenov'un hazırladığı *Azırkı Kırgız Tili* adlı eserde kip *tilek ııgay* 'dilek kipi' olarak adlandırılmış ve kipe dair şunlar kaydedilmiştir: "Dilek kipi, iş-hareketin gerçekleşmesi için olan dileği bildirir. Bu kipi dilbilgisel yapısı *-gay*'dır. Buna yardımcı fiil *ele* eklenir. İşin gerçekleşmesi veya gerçekleşmemesi konuşmacı için açık değildir, bunun gerçekleşmesi istenir." (Davletov-Kудaybergenov, 1980, s.164). Eserde istek kipi yapıları olarak *-GAy + ele* ve *-GI + iyelik ekleri + bar, cok, kel* yapıları verilmiştir (Davletov ve Kудaybergenov, 1980, s. 165).

İstek kipi, henüz gerçekleşmemiş, gerçekleşmesi istek olarak düşünülen oluş, durum veya kılışı bildiren tasarlama kipidir. Bu kip, belirsiz bir gelecek zamana gönderme yapmakla birlikte *yapaymış, yapsaymış, yapaydı* gibi çekimlerde geçmiş zaman düzleminde gerçekleşmemiş ancak konuşma anında ifade edilen isteği de bildirebilir. Kazak ve Kırgız Türkçelerinde bu kipi kuran ekler ve yapılar Türkiye Türkçesine nazaran daha zengindir.

Kazak ve Kırgız Türkçelerinde istek kipi olmamasına rağmen istek ifadesi barındıran, istek işlevini yerine getiren fiil çekimleri de vardır. Bu çalışmada istek kipi olarak ele alınan çekimler işlevleri ile birlikte verilecek istek kipi olmadan istek ifadesi barındıran çekimlerin ise yalnızca istek işlevleri üzerinde durulacaktır.

1. İstek Kipleri

1.1. Kz. *-GAy + (edi)*, Kr. *-GAy + ele*

Türkçenin eski gelecek zaman ve istek bildiren eklerinden biri olan ve bugün Türkiye Türkçesinde kullanılan *-A* istek ekinin kökeni olan *-GAy* eki ve ek fiilin görülen geçmiş zamanını bildiren *+ edi*; *+ ele* biçim birimleri ile kurulan bu kip, Kazak Türkçesinde de Kırgız Türkçesinde de kullanılan istek kiplerinden biridir. Kırgız Türkçesinde *-GAy* ekinden sonra her zaman *+ ele* gelirken Kazak Türkçesinde *+ edi* her zaman gelmeyebilir. *edi* ve *ele* biçim birimleri geçmiş zamana gönderme yapmaktan ziyade isteği kuvvetlendiren bir anlam katar. Çekimde iyelik kökenli şahıs ekleri kullanılır.

Kipin çekim tablosu şu şekildedir:

şiiirde *-ğa/-ge/-ka/-ke* biçimleri de kullanılmıştır (Eckmann, 2009, s. 128-129). Ekin bugün Kazak ve Kırgız Türkçelerinde istek kipi kurması Çağatay Türkçesinin bir etkisi olmalıdır.

Iskakov bu yapı ile ilgili şunları dile getirir: “Bu birleşik yapı aracılığıyla konuşmacı başka bir kişinin belli bir işi yapmasını veya yapmamasını arzular, ister.” (Iskakov, 1991, s. 321).

Kırgız Adabiy Tiliniñ Grammatikası adlı eserde bu yapının Kırgız dilinde birinci şahıs emir ekleri olan eklerden sonra istek bildiren ikinci yapı olduğu dile getirilmiştir. Bu kipi konuşmacının dileğini, niyetini bildirdiği ifade edildikten sonra şunlar kaydedilmiştir: “Dilenen iş, konuşmacının kendi gücü ile bağlantılı değildir, bu nedenle bunu gerçekleşmesi şüpheli ve belirsiz olur” (Oruzbayeva vd., 2009, s. 422).

Bu kip her iki lehçede de seyrek kullanılan istek kiplerinden biridir. Bu kip yerine daha çok *-sa* eki ve *-GI* eki le kurulan istek kipleri kullanılır.

1.1.1. İşlevleri

a) İstek İşlevi

Kipin asıl işlevi istek bildirmesidir. Konuşan kişinin herhangi bir oluş, durum veya kılışla ilgili isteğini, niyetini bildirir.

Kazak Türkçesinden Örnek

Anama sälem degeysiñ, / Egilmesin küyiniñ. (ÖP, 332) ‘Anneme selam söyleyesin, için için ağlayıp üzülmesin.’

Kırgız Türkçesinden Örnek

Bir akılman aytkan eken: ‘Balaga coldoş bolsoñ kıyalıñ artat’ dep. Anın sınarınday ar bir mugalim ‘balaga bergen bilimim cugup, tarbiya-taalim, örnögüm caş cürögünö uyalap kalgay ele’ dep zar kagat. (<http://literatura.kg/articles/?aid=298> 24.12.2013) ‘Bir âlim demiş ki: “Çocuğa arkadaş olursan hayal dünyan gelişir.” Bunun gibi her bir öğretmen “Çocuğa öğrettiğim bilimim, talim terbiyem, örnek kişiliğim onun genç yüreğine **yapışsın, kalbinde iyice yer etsin**” diye uğraşmalı.

b) Dilek İşlevi

Kip, istek bildirmesinin yanında dilek de bildirebilir.

Kazak Türkçesinden Örnek

Ol estigey edi. (http://bestreferat.kz/extra_rkd/show/439, 18.09.2013) ‘**Keşke duysa.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

E-e kuday, uşu kara tekenin kıyalı cagıp, kutulgay elek, dep catti oy-sanaası. (B, 313) ‘İlahi, şu kara tekenin hayalini yıksak da **kurtulsak keşke** diye düşündü.’

Bizdin cürüşübüz ketmen-töbölük Satıke baatırğa cetpegey ele. (C, 114) ‘Bizim Ketmen-Töbö üzerine yürüyüşümüz Satıke Batır’ın kulağına **gitmese keşke.**’

c) Rica İşlevi

Bu işleve Kazak Türkçesinde bir örnekte rastlanmıştır.

Tagı da adamşılık etkeysizder,/ Olja bop bizdiñ elden kelgenderge. (ÖP, 296) ‘Bizim memleketten ganimet edilmiş olanlara **insaf ediniz / edesiniz.**’

d) Tembih İşlevi

Bu işlevde konuşmacı karşısındakine tembihte bulunur. Bu işleve Kazak Türkçesinde bir örnekte rastlanmıştır.

Bilgeysiñ kelgenimdi jalğız öziñ. (ÖP, 110) ‘Geldiğimi yalnızca sen **bilesin.**’

1.2. Kz. -GI + keledi/keldi/bar, Kr. -GI + kelet/keldi/bar

Kazak Türkçesinde de Kırgız Türkçesinde de işlek olarak kullanılan bu yapı istek bildiren fiil çekimlerinden biridir. Konuşmacının dileğini, isteğini, niyetini geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman düzleminde belirterek gösterir.

Çekim, birleşik bir yapıdır. Bu yapıda şahıs kavramını sıfat-fiil kökenli -GI eki almış fiilin üzerine gelen iyelik kökenli şahıs ekleri vermektedir. Şahıs eklerinden sonra ya çekimli *kel-* fiili ya da *bar/cok; joq* modal kelimeleri gelmektedir.

Çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 2: Kazak Türkçesinde-*GI + keledi/keldi/bar*, Kırgız Türkçesinde -*GI + kelet/keldi/bar* Yapısındaki İstek Kipi Çekimleri

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türü)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türü)	
Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>barğım keledi/keldi/bar</i> 'gitmek istiyorum, gidesim var'	<i>barğımız keledi/keldi/bar</i>	<i>barğım kelmeydi/kelmedi/joq</i> 'gitmek istemiyorum, gidesim yok'	<i>barğımız kelmeydi/kelmedi/joq</i>
<i>barğın keledi/keldi/bar;</i> <i>barğınız keledi/keldi/bar</i>	<i>barğların keledi/keldi/bar;</i> <i>barğlarınız keledi/keldi/bar</i>	<i>barğın kelmeydi/kelmedi/joq;</i> <i>barğınız kelmeydi/kelmedi/joq</i>	<i>barğların kelmeydi/kelmedi/joq;</i> <i>barğlarınız kelmeydi/kelmedi/joq</i>
<i>barğısı keledi/keldi/bar</i>	<i>barğısı /barğaları keledi/keldi/bar</i>	<i>barğısı kelmeydi/kelmedi/joq</i>	<i>barğısı kelmeydi/kelmedi/joq</i>
Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)	Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>barğım kelet/keldi/bar</i> 'gitmek istiyorum, gidesim var'	<i>barğımız kelet/keldi/bar</i>	<i>barğım kelbeyt/kelbedi/cok</i> 'gitmek istemiyorum, gidesim yok'	<i>barğımız kelbeyt/kelbedi/cok</i>
<i>barğın kelet/keldi/bar;</i> <i>barğınız kelet/keldi/bar</i>	<i>barğınar kelet/keldi/bar;</i> <i>barğınızdar kelet/keldi/bar</i>	<i>barğın kelbeyt/kelbedi/cok;</i> <i>barğınız kelbeyt/kelbedi/cok</i>	<i>barğınar kelbeyt/kelbedi/cok;</i> <i>barğınızdar kelbeyt/kelbedi/cok</i>
<i>barğısı kelet/keldi/bar</i>	<i>barğısı/ barğaları kelet/keldi/kelişti/bar</i>	<i>barğısı kelbeyt/kelbedi/cok</i>	<i>barğısı kelbeyt/kelbedi/cok</i>

Kipin soru biçimi çekimden sonra soru ekinin getirilmesi ile yapılır. *keledi/kelet* yapıları genel şimdiki zaman çekiminde kalıplaştığı için bu çekimlerde üçüncü teklik şahıs soru biçimi kullanılır: Kz. *aytkın kele me? aytkın keldi me? aytkın bar ma?* 'söylemek istiyor musun?'; Kr. *aytkın kelebi? aytkın keldibi? aytkın barbi?* 'söylemek istiyor musun?'. Kazak Türkçesinde *keledi me?* biçiminde soruya da rastlanmıştır.

Görüldüğü gibi çekimde *kel-* yardımcı fiili genel şimdiki zaman veya görülen geçmiş zaman üçüncü teklik şahsa göre çekimlenmektedir. Ancak bu durum kesin çizgilerle belirlenmiş değildir. Yapılan taramalarda genel şimdiki zaman yerine kesin şimdiki zaman; *-DI* ekli görülen geçmiş zaman yerine *-GAN* ekli görülen geçmiş zamanın da kullanıldığı görülmüştür: Kz. '*Älde ädeyi mas etip tastağısı kelip otur ma?*' (İ, 194) "Acaba bilerek **sarhoş etmek mi istiyor?**", '*Basında Kenjehan toqaldıqqa surağanda Qadiyşanın barğısı kelmegen.*' (ME, 116); "İlk başta, Kenjehan kuma olarak isteyince Kadiyşa **gitmek istemedi.**" Kr. '*Bu Kerimbay çatak çıgargısı kelip turat.*' (B, 366) "Bu Kerimbay **kavga çıkarmak istiyor.**", *Sıpaa kişinin ayalının iştegen cerine baraarlıgın şofergo bildirgisi kelgen cok.* (EA, 288) "Nazik adamın karısının çalıştığı

yere gideceğini, şoföre **söylemek istemedi.**” Hatta Kırgız Türkçesinde sürekli geçmiş zaman bildiren ve *adat ötkön çak* olarak adlandırılan -çU ekinin kullanıldığı görülmüştür: - *Küyööm köp akça cogultkusu kelçü.*’ (KÖ, 99) “Kocam çok **para biriktirmek istiyordu.**” Belirtilen bu eklerin dışında başka eklerin kullanılması da mümkündür. Çünkü çekimde bir standart, bir kalıplaşma yoktur. Hangi ek kullanılırsa kullanılsın *kel-* yardımcı fiili daima üçüncü teklik şahsa göre çekimlenir.

Fiile eklenerek kipi kuran -GI ekinin niteliği tartışmalı bir konudur. Orazov, bu ekin tarihî Türk lehçelerinde kullanılan -*gu*, -*gü* gelecek zaman eki ile bağlantılı olabileceğini belirtir (Orazov, 2001, s. 281). *Azırkı Kırgız Adabiy Tili* adlı eserde ise bu ekin eski bir isim-fiil eki olduğu ifade edilmiştir (Oruzbayeva vd., 2009, s. 423). Davletov ve Kudaybergenov ise bu ekin eski bir sıfat-fiil eki olduğunu dile getirmişlerdir (Davletov-Kudaybergenov, 1980, s. 165).

Bu ek, temelde bir sıfat-fiil ekidir. Kitabelerde nadir görülen bu şekil mecburiyet ve gaye ifade eder (Gabain, 2007, s. 83). Uygur Türkçesi döneminde gelecek zaman bildiren sıfat-fiil eki olarak kullanılan bu ek, gereklilik de bildirebilmektedir (Eraslan, 2012, s. 360). Karahanlı Türkçesi dönemine gelince ise bu ekin sıfat-fiil eki olmanın yanında genellikle *turur* ile birlikte gelecek zaman kipi kurduğu görülmektedir. Ercilasun, bu yapının Karahanlı Türkçesinde yeni teşekkül ettiğini belirtir (Ercilasun, 1984, s. 129). Kâşgarlı, *gu*’nun fiillerin emir çekimi üzerine gelerek âlet, zaman ve yer isimleri yapan bir edat olduğunu belirtir (Atalay, 2006, s. 211). Harezmi Türkçesi döneminde ise -*GU* + *iyelik kökenli şahıs ekleri* + (*turur*) bir kip yapısı hâline gelmiş olur. Eckmann, bu kipi belirli gelecek zaman olarak adlandırmıştır (Eckmann, 1998, s. 202). Bu durum Çağatay Türkçesi döneminde de devam eder. -*GU* + *iyelik ekleri* + (*dur/durur/turur*) yapısı mutlak gelecek zaman bildirir (Eckmann, 2009, s. 137).

Görüldüğü gibi bu ek tarihî Türk lehçelerinde hem sıfat-fiil eki hem de gelecek zaman kuran yapının içinde kullanılan bir zaman eki olarak kullanılmıştır. Kazak ve Kırgız Türkçelerinde ise gelecek zaman bildirmez. *kel-* yardımcı fiili ile istek bildiren bir yapı içinde yer alır. Bu yapının istek anlamı taşımasına Harezmi Türkçesinde de rastlamak mümkündür: Eckmann, fiilden isim yapma ekleri bahsinde -*GU* ekini anlatırken şu örneği verir: *yüzüñni körgüm kelmes* ‘yüzünü göreceğim yok, yüzünü görmek istemem’ (Rab 159r: 8) (Eckmann, 1998, s. 193). Bu da istek bildiren bu yapının uzun zamandan beri kullanılan bir istek yapısı olduğunu gösterir.

1.2.1. İşlevleri

a) İstek İşlevi

Kipin esas işlevi istek bildirmesidir. Kip, konuşmacının isteğini, arzusunu bildirmektedir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

- *Seni kündegim keledi.*

- *Қой, не қыласың.*

- *Қоя alatın емеспін.* (E, 354) ‘- Seni **kıskanasım var.** - Boş ver, ne yapacaksın. - Boş veremem.’

Meni de kezdestirgij keledi me? degen söz tiliniñ uşında qaldı. (İ, 12) ‘Benimle de mi **karşılaşmak istemedin** cümlesi dilinin ucunda kaldı.’

- *Nuw, nuw... Vikentiy Vikenteviç... Sen meni **balğa sanağıñ bar-aw - dep dawlasa ketti.*** (İ, 52) ‘Hop, hop... Vikentiy Vikenteviç sen beni **çocuk yerine koymak istiyorsun** deyip tartışmaya girdi.’

*Biraқ komsomol қызметкері **bolğısı kelmeydi.*** (İ, 115) ‘Ancak komsomol memuru **olmak istemiyordu.**’

*Älde қаймақ **jegij kele me?*** (İ, 137) ‘Kaymak yemek **istiyor musun?**’

*Meniñ **bilgim keledi.*** (İ, 179) ‘Ben **bilmek istiyorum.**’

*Älde ädeyi mas etip tastağısı **kelip otır ma?*** (İ, 194) ‘Acaba bilerek sarhoş **etmek mi istiyor?**’

- *Pikir, pikir deysiñder, öz pikirimdi aytayın, **tıñdağılarıñ kele me - dedi Zada.*** (İ, 243) ‘- Fikir fikir deyip duruyorsunuz, kendi fikrimi söyleyeyim, **dinlemek istiyor musunuz?** - dedi, Zada.’

*Basında Kenjeñan toқaldıққа suraғanda Қadiyşanıñ **barğısı kelmegen.*** (ME, 116) ‘İlk başta, Kenjehan kuma olarak isteyince Kadiyşa **gitmek istemedi.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Al çok degeni ele boluçu, a tilmer anday tüşüngüsü kelbey, aytpaymın degeni dep şek sanadı. (B, 268) ‘O yok demişti, tercüman onun gibi **düşünmek istemiyor**, söylemeyeceğim, dediğini söyleyerek kuşkulandırıyor.’

Canagı kımırılıp çıgıp ketken kelinin çakırgısı keldi, çakırıp ‘sensiz bolgon emes bu kep’ dep kineelemekçi boldu. (B, 309) ‘Az önce kırılarak çıkan gelinini **çağırarak istedi**, çağırıp bu konuşma sensiz olmuyor’ diye suçlayacak oldu.’

A çınında men munu cazgurgım kelbedi. (C, 218) ‘Doğrusu ben bunu **kandırmak istemedim.**’

- *Komnatama calgız bargım kelbey turat, barsam ele cetimsirep, köjülümö caman oylor kirip, canımdı kayda koyorumdu bilbey catam.* (EA, 297) ‘Odama **yalnız gitmek istemiyorum**, gidince kendimi yetim gibi hissediyorum, aklıma kötü kötü düşünceler giriyor, kendimi nereye atacağımı bilmiyorum.’

Anın üyünö bargısı kelgen çok. Kayra Meyilkandıkına kelgisi keldi. (EA, 339) ‘Onun evine gitmek istemedi. Tekrar Meyilkan’ın evine **gitmek istedi.**’

Süygüm kelet, miñ mertebe cañılıp,/ Süygüm kelet, süygönümö calınıp,/ Öz küçündü öz küçümö bağıntıp,/ Süygüm kelet keede özünö bağıntıp. (KT, 154) ‘Bin kere yanılsam da **sevmek istiyorum**, sevdiğime yalvarsam da **sevmek istiyorum**, gücünü gücüme râm edip bazen de sana râm olup **sevmek istiyorum.**’

b) Dilek İşlevi

Kipin bir diğer işlevi dilek bildirmesidir. Bu işlevde istek işlevinden farklı olarak konuşmacının gönlündeki hayali, arzusu bildirilir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

- *Dalba-dulba bolıp jürgim kelmeydi.* (E, 310) ‘-Yırtık pırtık giyerek **yaşamak istemiyorum.**’

Kenet ol belgisiz bir alıska, adam ayağı baspağan bir sırlı dünyeye ketip qalgısı keldi. (İ, 31) ‘Ansızın o belirsiz bir uzağa, insan ayağı basmamış sırlı bir dünyaya **gidip kalmak istedi.**’

Akırın jürüp keyindegisi keldi. (ME, 56) ‘Sonunda varıp her şeyi geride **bırakmak istedi.**’

- *Olay bolsa, köñilimde oylaytınım: sağan joldas bolğım kelmeydi.* (ME, 93) ‘-Öyleyse, gölümdeki fikrim şu: sana **eş olmak istemiyorum.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Takar ölgüm kelbeyt. (B, 44) ‘Katiyen **ölmek istemiyorum.**’

Öz elime kelip, kul bolğum kelbeyt. (C, 148) ‘Kendi memleketime gelip de **köle olmak istemiyorum.**’

- *Ata, men emi mindan arı tınç ömür sürgüm kelet.* (C, 89) ‘Baba, ben bundan sonra huzurlu bir ömür **sürmek istiyorum.**’

Közü bozuk ayaldı körgüm kelbeyt, düşmanımndan oç albay ölgüm kelbeyt!... (EA, 319) ‘Fesat kadını **görmek istemiyorum**, düşmanımndan oç almadan **ölmek istemiyorum.**’

c) Niyet işlevi

Kip, istek, dilek işlevlerinin dışında konuşmacının niyetini de bildirir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Jalpy jağdaydı tüsindürüw üşin äsker bölimderiniñ kayda jäne қандай jağdayda ekenin ayta ketkim keledi. (J, 6) ‘Genel durumu ortaya koyabilmek için ordu birliklerinin nerelerde ve ne durumda olduklarını da **açıklamak isterim.**’

Generaldın bul surağının astarında қандай мақсатın jatқандығын oylaғım da kelmeydi. Alayda, bergen jawabımdı moyındağanın reti kelgende ayta ketkim keledi. (J, 138) ‘Generalin bu sorusunun altında yatan asıl maksadın ne olabileceğini araştırmak istemedim. Ancak, verdiğim cevabın kendisince takdirle karşılandığını bugün yeri gelmişken **belirtmek isterim.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Ukkansın sen dele çın okuyasın, a bu cerde cön ele ıymanıñdı kamçılap, Taylağıñdı Manas kılğıñ bar. (B, 106) ‘Duymuşsundur sen de gerçek hikâyeyi burada boş yere imanını kamçılıyıp, Taylak’ını (bir asker adı) Manas **yapmak istiyorsun.**’

‘Emne keldi eken’ dep oylondu Kamçıbek, azır ele barıp bolgon sözdü ortogo salgısı keldi, kayra tartındı, karıgan adamdın tün tınçtığın **buzgusu kelbedi.** (B, 263) ‘Ne gelmiş diye

düşündü Kamçıbey, şimdi gidip ortaya çıkan sözü ortaya koymak/konuşmak istedi, sonra çekindi, yaşlı adamın sakin gecesini **bozmak istemedi.**'

Ene tištenip atanı tıyındı, al köz caşın canında kocuraşıp oynop oturgan nariste nebereleri Aziz menen Kadırğa körsötküsü kelbey. (B, 277) Kamçıbekten kalgan baldar boluçı. 'Anne dişlerini sıktı, zorlandı, o gözyaşını yanında her şeyden habersizce oynayan günahsız torunları Aziz ve Kadir'e **göstermek istemiyor.** Kamçıbey'den kalan yavrulardı.'

1.3. Kz. -GI + kelgen/kelip/ + edi, Kr. -GI + keldi/ + ele

GI + iyelik kökenli şahıs ekleri + keledi /kelet/keldi/bar biçimindeki istek kipinin geçmiş zaman düzlemindeki yapısı olan bu çekim her iki lehçede de var olan ancak seyrek kullanılan kiplerden biridir. Kipe geçmiş zaman anlamı veren ek fiilin görülen geçmiş zaman biçimi *edi/ele* biçim birimleridir. Çekimde iyelik kökenli şahıs ekleri kullanılır.

Bu kip, Türkiye Türkçesindeki klasik adlandırmaya göre "istek kipinin hikâyesi" olarak adlandırılabilir. Bu kalıp Türkiye Türkçesine *-mAk istemişti/-mAk istiyordu* biçiminde aktarılabilir.

Çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 3: Kazak Türkçesinde -GI + kelgen/kelip/ + edi, Kırgız Türkçesinde -GI + keldi/ + ele Yapısındaki İstek Kipi Çekimleri

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türü)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türü)	
Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>barğım kelgen edi/kelip edi</i> 'gitmek istiyordum, gidesim vardı'	<i>barğımız kelgen edi/kelip edi</i>	<i>barğım kelmegen edi/kelgen joğ edi</i> 'gitmek istemiyordum, gidesim yoktu'	<i>barğımız kelmegen edi/kelgen joğ edi</i>
<i>barğın kelgen edi/kelip edi;</i> <i>barğınız kelgen edi/kelip edi</i>	<i>barğuların kelgen edi/kelip edi;</i> <i>barğularınız kelgen edi/kelip edi</i>	<i>barğın kelmegen edi/kelgen joğ edi;</i> <i>barğınız kelmegen edi/kelgen joğ edi</i>	<i>barğuların kelmegen edi/kelgen joğ edi;</i> <i>barğularınız kelmegen edi/kelgen joğ edi</i>
<i>barğısı kelgen edi/kelip edi</i>	<i>barğısı kelgen edi/kelip edi</i>	<i>barğısı kelmegen edi/kelgen joğ edi</i>	<i>barğısı kelmegen edi/kelgen joğ edi</i>
Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)	Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>barğım keldi ele</i> 'gitmek istiyordum, gidesim vardı'	<i>barğımız keldi ele</i>	<i>barğım cok ele</i> 'gitmek istemiyordum, gidesim yok'	<i>barğımız cok ele</i>

<i>bargıñ keldi ele; bargıñız keldi ele</i>	<i>bargıñar keldi ele; bargıñızdar keldi ele</i>	<i>bargıñ cok ele; bargıñız cok ele</i>	<i>bargıñar cok ele; bargıñızdar cok ele</i>
<i>bargısı keldi ele</i>	<i>bargısı keldi ele</i>	<i>bargısı cok ele</i>	<i>bargısı cok ele</i>

Kipin soru biçimi *edi/ele* ek fiilin görülen geçmiş zaman biçiminden önce soru ekinin getirilmesiyle yapılır: Kz. *aytķıñ kelgen me edi?* ‘söylemek ister miydin?’; Kr. *bargıñ kelet bele?* ‘gitmek istiyor muydun?’.

Kipin basit çekiminde *bar* kelimesinin kullanılmasına rağmen bu çekimde bu kelimeye rastlanmamıştır. Ancak olumsuz çekimde *cok* kelimesinin kullanıldığı görülmektedir.

Çekim, çok işlek bir çekim değildir. Özellikle Kırgız Türkçesinde nadiren rastlanır. Taramalar sırasında Kırgız Türkçesinde bu çekime dair iki örnek tespit edilebilmiş, diğer örnekler Genel Ağ ortamından temin edilmiştir.

Iskakov, *-GI + iyelik ekleri + keledi /kelet/keldi/bar* biçimindeki istek kipini anlatırken *meniñ bargım kelgen edi* ‘gitmek istiyordum’ örneğini de vererek bu yapıyı istek kipi içinde değerlendirmiştir (Iskakov, 1991, s. 321).

1.3.1. İşlevleri

a) İstek İşlevi

Kipin esas işlevi istek bildirmesidir. Bu istek ifadesi geçmiş zaman düzleminde kalmış, bitmiş bir istek ifadesidir. Aynı zamanda bu ifade geçmişte süreklilik arz eden bir ifade olabileceği gibi konuşma anında olması istenen bir fiili başkasına aktarmak için de kullanılabilir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Kökserek gürildenķirep, mañına köp darıtķısı kelmey, ärli-berli ortķıp tüsip, jıldam oralıp, aşuw şaķırgısı kelip edi. (ME, 28) ‘Kökserek tekrar tekrar hırılıyor, çevresine çok yaklaştırmak istemiyor, öteye beriye koşuşturup birdenbire geriye dönüyor **kavga çıkarmak istiyordu.**’

Munda deputattardıñ Istambuldağı şawipsizdiklerine baylanıstı şoldanılatın şaralar tuwralı aytķımız kelgen edi. (J, 269) ‘Bu arada, milletvekillerinin İstanbul’daki güvenlikleri ile ilgili tedbirleri de **söz konusu etmek istiyorduk.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Sen da uşu sıyaktuu kıyınçılıktarga kabıldıñ bele? Kabılsañ kaysı kıyıncılıktan ulam mektepti taştagnı keldi ele? (<http://wol.jw.org/ky/wol/d/r51/lp-kz/1102011143> 25.12.2013) ‘Sen de böyle zorluklarla karşılaştın mı? Karşılaştıysan hangi zorluktan ötürü sürekli okulu bırakmak istedin?’

Calbıraktardıñ şuuraganı, taştan taşka urungan suunun şarpıldagı, çımçıktardıñ kubulcugan ünü menen tañşıp sayraganı cana kibirap ce uçup cürgön kurt-kumurskalardıñ ızıldagan ünü ugulat. Egerde uşunday cerde tursañ al cerden ketkiñ kelet bele? (<http://wol.jw.org/ky/wol/d/r51/lp-kz/2011002> 25.12.2013) ‘Kurbağaların mırıltıları, taştan taş vuran suyun şırıltısı, ufacık kuşların renkten renge giren sesleri ile ahenkli ötüşleri, hışırdayan veya uçan böceklerin vızıltıları işitiliyor. Böyle bir yerde yaşasan oradan gitmek ister miydin?’

b) Niyet İşlevi

Kip, niyet de bildirebilir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Bir mezet solarğa da qosılıp ketkisi kelip edi, biraq öz kollektivinen jarıla şıguwdı qolaysız kördi. (İ, 157) ‘Bir ara onlara katılmak istemişti, ancak kendi grubundan ayrılmayı uygunsuz gördü.’

Balıkesirde ulttıq maydanğa sırt jaqtan şabuwl jasağısı kelgen edi. (J, 319) ‘Balıkesir’de, millî cephelerimizi arkadan vurmak istiyordu.’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Sultanmurat koyo bergisi cok ele, argasız makul boldu. (EKT, 105) ‘Sultanmurat bırakmak istemiyordu, çaresiz kabul etti.’

Dıykanbek anı uzatpay ele eptep bir şıltoo taap ketkisi keldi ele. (EA, 318) ‘Dıykanbek onu götürmeyip bir bahane bularak gitmek istemişti.’

1.4. Kz. -GI + kelgen/keledi + eken, Kr. -GI + kelet/ + eken

-GI + iyelik kökenli şahıs ekleri + keledi /kelet/keldi/bar biçimindeki istek kipinin sonradan fark etmeye dayalı yapısı olan bu çekim her iki lehçede de var olan ancak işlek

olmayan istek çekimlerinden biridir. Yukarıda belirtilen yapıların dışında kipe, ek fiilin öğrenilen geçmiş zaman biçimi olan *eken* ve zamir kökenli şahıs ekleri eklenir.

Çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 4: Kazak Türkçesinde *-GI + kelgen/keledi + eken*, Kırgız Türkçesinde *-GI + kelet/ + eken* Yapısındaki İstek Kipi Çekimleri

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)	
Teklik (Jekşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>barğım keledi eken/kelgen eken</i> ‘gitmek istiyordum, gidesim varmış’	<i>barğımız keledi eken/kelgen eken</i>	<i>barğım kelmeydi eken/kelgen joq eken/kelmegen eken</i> ‘gitmek istemiyordum, gidesim yokmuş’	<i>barğımız kelmeydi eken/kelgen joq eken/kelmegen eken</i>
<i>barğın keledi eken/kelgen eken;</i> <i>barğınız keledi eken/kelgen eken</i>	<i>barğuların keledi eken/kelgen eken;</i> <i>barğularınız keledi eken/kelgen eken</i>	<i>barğın kelmeydi eken/kelgen joq eken/kelmegen eken;</i> <i>barğınız kelmeydi eken/kelgen joq eken/kelmegen eken</i>	<i>barğuların kelmeydi eken/kelgen joq eken/kelmegen eken;</i> <i>barğularınız kelmeydi eken/kelgen joq eken/kelmegen eken</i>
<i>barğısı keledi eken/kelgen eken</i>	<i>barğısı keledi eken/kelgen eken</i>	<i>barğısı kelmeydi eken/kelgen joq eken/kelmegen eken</i>	<i>barğısı kelmeydi eken/kelgen joq eken/kelmegen eken</i>
Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türi)	Çokluk (Köptük Türi)	Teklik (Cekelik Türi)	Çokluk (Köptük Türi)
<i>barğım kelet eken</i> ‘gitmek istiyordum, gidesim varmış’	<i>barğımız kelet eken</i>	<i>barğım kelbeyt eken</i> ‘gitmek istemiyordum, gidesim yokmuş’	<i>barğımız kelbeyt eken</i>
<i>barğın kelet eken;</i> <i>barğınız kelet eken</i>	<i>barğınar kelet eken;</i> <i>barğınızdar kelet eken</i>	<i>barğın kelbeyt eken;</i> <i>barğınız kelbeyt eken</i>	<i>barğınar kelbeyt eken;</i> <i>barğınızdar kelbeyt eken</i>
<i>barğısı kelet eken</i>	<i>barğısı kelet eken</i>	<i>barğısı kelbeyt eken</i>	<i>barğısı kelbeyt eken</i>

Kipin soru biçimi ek fiilin öğrenilen geçmiş zaman şekli olan *eken* kelimesinden önce soru ekinin getirilmesiyle yapılır: Kz. *barğın kele me eken?*; Kr. *barğın kele beken?* ‘gitmek istiyor muyum?’

Görüldüğü gibi Kırgız Türkçesinde *kel-* yardımcı fiili yalnızca genel şimdiki zamana göre çekimlenirken Kazak Türkçesinde bu fiil genel şimdiki zamanın yanında *-GAN* ekli geçmiş zamana göre de çekimlenebilmektedir.

Iskakov, *-GI + iyelik ekleri + keledi /kelet/keldi/bar* biçimindeki istek kipini anlatırken *onıñ barğısı kelgen eken* ‘gitmek istiyordum’ örneğini de vererek bu yapıyı istek kipi içinde değerlendirmiştir (Iskakov, 1991, s. 321)

1.4.1. İşlevleri

a) İstek İşlevi

Kipin tek işlevi istek bildirmesidir. Çekimde her ne kadar *eken* geçmiş zaman biçim birimi olsa da bu ifadede geçmiş zamandan ziyade konuşma anında meydana gelen isteğin aktarması vardır. Buna rağmen bu yapı ile çekimlenen fiil yer yer geçmiş zamana da gönderme yapabilir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Jılaғıñ keledi eken aғıl-tegil/ Jolsızdıқ jolıққанда қорлық көріп.
(<http://www.senkazakh.com/kz/forum.php?mod=viewthread&tid=114715>, 25.06.2013)
'Düzensizlikle karşılaşınca eziyet çekip, doya doya **ağlamak istiyormuşsun.**'

Ömirde köp nәрse istegim keledi eken. Jar bolıp, ana bolғım keledi eken.
(<http://www.on.kz/u23627/blogpost/32809/> 25.06.2013) 'Ömrümde çok şey **yapmak istiyordum.** Yâr olup anne olmak istiyordum.'

Adamdarға üyrenisip kalған соғ ketkiñ kelmeydi eken.
(<http://massaget.kz/blog/2938?answer>, 25.12.2013) 'İnsanlara alıştıktan sonra **gitmek istemiyormuşsun.**'

- *Bügin maған erkelegiñ kelgen eken.* (ME, 94) '-Bugün bana **nazlanasın var.**'

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Öz curtunda bolso çıdasa bolot bele, birok çooçun cerde tutkun bolup caşoo başına tüşköñ kişi ayalın, bala-bakırasın da canında körgüsü kelet eken. (KÖ, 391) 'Kendi yurdunda olsa neyse ama yabancı yerde tutsak yaşamak başa düşünce kişi, eşini de, çoluk çocuğunu da yanında **görmek istiyormuş.**'

Bir күндө 100 somgo cakin tabam. Bul cerge oturgandı 2 kırgız kelin üyröttü. Alar da kayırçı da. Karıganda küçtüü, ısıк tamak cegiñ kelet eken, maga anı casap berçü kaday deysiñ. (<http://oshpress.kg/index.php?id=90>, 18.09.2013) 'Günde 100 soma yakın elime geçiyor. Burada yaşamayı da iki Kırgız gelin öğretti. Onlar da dilenci. Yaşlanınca insan güçlü olmayı, sıcak **yemek yemeyi istermiş**, bana onu yap da ver nasıl diyeceksin ki.

b) Niyet İşlevi

Kip, istek işlevinin dışında niyet de bildirebilir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Komandirovkağa bargısı keledi eken. (İ, 213) ‘Komandirovka’ya **gitmek istiyormuş.**’

Deparde 7 eldiñ azamattığın algısı keledi eken.
(<http://www.bnews.kz/kk/news/post/144329/>, 25.06.2013) ‘Deparde, 7 memleketin egemenliğini **almak istiyormuş.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Ölkö başkargısı kelet eken.
(<https://www.facebook.com/kyrgyztoday/posts/312294275523972>, 18.09.2013) ‘Ülke **yönetmek istiyormuş.**’

- *Azır sporttan ketsen erte bolup kalbaybı?*

- *Egerde cardam bolup, eç kim köñül burbasa ketkiñ kelet eken.*
(<http://www.obon.kg/slayder/402-aynura-sharshembieva-kyrktay-altyn-medalym-bar.html>
25.12.2013) ‘- Şu anda sporu bırakırsan erken olmaz mı? -Eğer yardım edilmez ve kimse dikkat etmezse **gitmek istemişsin.**’

Azır dele öz kesibim menen mugalim bolup iştöögö keç emes, birok radiogo köñüp kalsan ketkiñ kelbeyt eken. (<http://www.super.kg/mobile/article/?article=17111> 25.12.2013) ‘Şu anda kendi mesleğim ile öğretmen olarak çalışmak için geç değil. Ancak radyoya alıştıktan sonra **gitmek istemiyormuşsun.**’

1.5. Kz. -sA + iygi + edi

Yalnızca Kazak Türkçesinde görülen bir istek çekimidir. Bu çekim, istek, arzu, dilek, temenni bildirir.

Kipin yapısı dilek bildiren -sA zarf-fiil eki, iygi modal kelimesi, ek fiilin görülen geçmiş zaman biçimi olan edi ve iyelik kökenli şahıs eklerinden müteşekkildir.

Kipin çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 5: Kazak Türkçesinde -sA + iygi + edi Yapısındaki İstek Kipi Çekimi

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)	
Teklik (Jekşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>barsam iygi edi/barsa iygi edim</i> “keşke gitsem”	<i>barsağ iygi edi/barsa iygi edik</i>	<i>barmasam iygi edi/barmasa iygi edim</i> “keşke gitmesem”	<i>barmasağ iygi edi/barmasa iygi edik</i>

<i>barsaŋ iygi edi/barsa iygi ediŋ;</i> <i>barsaŋız iygi edi/barsa iygi ediŋiz</i>	<i>barsaŋdar iygi edi/barsa iygi ediŋder;</i> <i>barsaŋızdar iygi edi/barsa iygi ediŋizder</i>	<i>barmasaŋ iygi edi/ barmasa iygi ediŋ;</i> <i>barmasaŋız iygi edi/ barmasa iygi ediŋiz</i>	<i>barmasaŋdar iygi edi/ barmasa iygi ediŋder;</i> <i>barmasaŋızdar iygi edi/ barmasa iygi ediŋder</i>
<i>barsa iygi edi/barsa iygi edi</i>	<i>barsa iygi edi/barsa iygi edi</i>	<i>barmasa iygi edi/ barmasa iygi edi</i>	<i>barmasa iygi edi/ barmasa iygi edi</i>

Görüldüğü gibi çekimde şahıs bildiren ekler *-sA* ekinin üzerine gelebildiği gibi *edi* biçim biriminin üzerine de gelebilmektedir.

Taramalarda kipin soru biçimine rastlanmamıştır.

Iskakov, bu kipin dilek, istekle birlikte şüphe anlamı da barındırdığını belirtir (Iskakov, 1991, s.321). Yazarın bahsettiği şüphe anlamı daha çok *bol-* fiili çekime girince ortaya çıkmaktadır.

Praktikalık Kazak Tili adlı eserde bu kip *-GI* eki ile kurulan istek kipinden ayrılarak *-GAy edi*, *-sA eken*, *-sA edi* istek yapıları ile birlikte *tilekti kalaw ray* ‘dilekli istek kipi’ olarak adlandırılmıştır (Oralbayeva vd., 1993, s. 144-145).

Kipin yapısında bulunan *edi* biçim birimi bu kipte geçmiş zaman anlamı vermez. Çekimin bütün birleşenleri istek kipini oluşturur.

1.5.1. İşlevleri

a) İstek İşlevi

Kipin temel ve tek işlevi istek bildirmesidir.

Örnekler

-Astapıralła, mınaw Sälmen bolmasa iygi edi. (Praktikalık Kazak Tili, 146) ‘-Estağfurullah, bu Selman **olmasın.**’

Jazım bolmasa iygi edi. (ME, 15) ‘Başına bir kaza **gelme.**’

Bäle bolmasa iygi edi, kazannıŋ betin jap dep qaldı. (ME, 176) ‘Bir bela **olmasa keşke,** kazanın üzerini ört, dedi.’

Endi, osı diviziyondağı ornımızdı saqtap qalsaq iygi edi. (<http://alashainasy.kz/sport/21496/> 26.12.2013) ‘Şimdi bu gruptaki yerimizi **korusak keşke.**’

Jıl keldi/ Jaqsılıkpen öitse iygi edi./ Joǵalıp jamandıqtar ketse iygi edi./Añsap jürgen, jete almay şarşap jürgen/Aq kanat kuwanışım jetse iygi edi. (<http://ikitap.kz/books/MMakatayevOlenderZhinagy2/files/assets/basic-html/page18.html> 26.12.2013) ‘Yıl geldi. Keşke iyilikle **geçse**. Kötülükler yok olup **gitse**. Özleyen ama özlediğine ulaşamayan ak kanatlı gönlüm, keşke **muradına erse**.’

Sondıktan, kazirdiñ ustazı ilim men bilimniñ parkına barsa iygi edi. Bilimin insappen süzip, ar ilimin şäkirtine sarqısa iygi edi. (http://dinislam.kz/publ/egini_bitikti_yrmanyna_ydyr_onady/23-1-0-515 26.12.2013) ‘Bu nedenle, keşke bugünün hocaları ilim ve bilimin farkına **varsa**. Keşke, bilimini insan süzgecinden geçirip, bütün ilmini öğrencisine **aktarabilse**.’

1.6. Kz. -sA + edi/boldı, Kr. -sA + ele/boldu

Türkiye Türkçesinde “şart kipinin hikâyesi” olarak adlandırılabilir bu yapı Kazak ve Kırgız Türkçelerinde istek kipi kuran yapılardan biridir. Kipin yapısı istek kipi kuran -sA ekinin üzerine iyelik kökenli şahıs eklerinin ve ek fiilin görülen geçmiş zaman biçimi olan *edi/ele, boldı/boldu* kelimelerinin getirilmesiyle kurulur. Zeynep Korkmaz Türkiye Türkçesinde bu yapıyı istek kipinin hikâyesi olarak değerlendirmiştir (Korkmaz, 2009, s. 750).

Kipin çekim özellikleri aşağıdaki gibidir:

Tablo 6: Kazak Türkçesinde -sA + edi/boldı, Kırgız Türkçesinde -sA + ele/boldu Yapısındaki İstek Kipi Çekimleri

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türi)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türi)	
Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>barsam edi/boldı; barsa edim/boldım</i> “gideydim, keşke gitseydim”	<i>barsaq edi/boldı; barsa edik/boldıq</i>	<i>barmasam edi/boldı; barmasa edim/boldım</i> “gitmeyeydim, keşke gitmeseydim”	<i>barmasaq edi/boldı; barmasa edik/boldıq</i>
<i>barsañ edi/boldı; barsa ediñder/boldıñdar; barsañız edi/boldı; barsa ediñizder/boldıñız</i>	<i>barsañdar edi/boldı; barsa ediñder/boldıñdar; barsañızdar edi/boldı; barsa ediñizder/boldıñızdar</i>	<i>barmasañ edi/boldı; barmasa ediñder/boldıñdar; barsañız edi/boldı; barmasa ediñizder/boldıñızdar</i>	<i>barmasañdar edi/boldı; barmasa ediñder/boldıñdar; barmasañızdar edi/boldı; barmasa ediñizder/boldıñızdar</i>
<i>barsa edi/boldı</i>	<i>barsa edi/boldı</i>	<i>barmasa edi/boldı;</i>	<i>barmasa edi/boldı</i>
Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	

Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)	Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>barsam ele/boldu</i> “gideydim, keşke gitseydim”	<i>barsak ele/boldu</i>	<i>barbasam ele/boldu</i> “gitmeyeydim, keşke gitmeseydin”	<i>barbasak ele/boldu</i>
<i>barsaŋ ele/boldu;</i> <i>barsaŋız ele/boldu</i>	<i>barsaŋar ele/boldu;</i> <i>barsaŋızdar ele/boldu</i>	<i>barbasaŋ ele/boldu;</i> <i>barbasaŋız ele/boldu</i>	<i>barbasaŋar ele/boldu;</i> <i>barbasaŋızdar ele/boldu</i>
<i>barsa ele/boldu</i>	<i>barışsa ele/boldu</i>	<i>barbasa ele/boldu</i>	<i>barışpasa ele/boldu</i>

Taramalarda kipin soru biçimine rastlanmamıştır.

Görüldüğü gibi Kazak Türkçesindeki çekimde şahıs eki şart ekinin üzerine gelebildiği gibi ek fiilin görülen geçmiş zaman biçimi olan *edi/boldı* biçim birimlerinin üzerine de gelebilmektedir (Oralbayeva vd., 1993, s. 145)

Bu yapı Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında istek kipi içinde değerlendirilen yapılardan biridir. Kırgız Türkçesinde ise Davletov ve Kудaybergenov bu yapıdan şart kipi içinde bahsetmiş ve bu yapının çeşitli kiplik anlamlar birdirdiğine işaret etmişlerdir (Davletov - Kудaybergenov, 1980, s. 164). Kırgız Türkçesinde bu yapının Kazak Türkçesine nazaran daha sık kullanılan bir istek çekimi olduğu tespit edilmiştir.

Iskakov, bu yapıyla ilgili şunları kaydeder: “Birleşik *-sa edi* yapısı işe sadece arzu anlamı yükler ancak bunu gerçekleşmesi veya gerçekleşmemesi hakkında hiçbir bilgi verilmez. Örneğin: *ol kelse edi* ‘keşke gelseydi’; *siz barsaŋız edi* ‘keşke gitseydiniz’.” (Iskakov, 1991, s. 321)

Kazak Türkçesinde bu kipin bir örneği bulunmuş, diğer örnekler Genel Ağ ortamından derlenmiştir.

1.6.1. İşlevleri

a) İstek İşlevi

Bu istek ifadesi *-sa* eki ile ifade edilen istek ifadesine nazaran daha kuvvetlidir. Genellikle geçmiş zamanda gerçekleşmemiş ve konuşmacının içinde büyük bir arzu biçiminde tezahür eden istek, bu çekimle ifade edilir.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Biraŋ sol waŋıttarda Karagöz körgeŋ azaptı bilse edi jurt. (ME, 17) ‘Ancak o zamanlarda Karagözün çektiği azabı keşke görseydi halk.’

Osi inimnen 'kaşıp ketkim' keledi... Almatıǵa barsam boldı.
(<http://kulki.jimdo.com/2013/05/25/%D0%B1%D1%8B%D0%BB%D1%82%D1%8B%D1%80-79-%D0%B4%D0%B0-%D0%B5%D0%B4%D1%96/> 26.12.2013) 'Bu küçük kardeşimden kaçmak istiyordum. Almatı'ya **gitseydim.**'

Otırǵan Täşkendeǵi kuşbegisin / Şirkin-ay, jerge tıǵıp ketsem edi.
(<http://adyrna.kz/?p=2589> 26.12.2013) 'Taşkent'te yaşayan kuş ustasını (yırtıcı kuşları evcilleştiren ustayı), ah, **yerin dibine soksaydım keşke.**'

Eljiregen jas emes pe em,/ Eppen aytsañ jubatıp/ Men ğaşıǵka mas emes pe em/ Ketsey edi uzatıp. (<http://www.koshpendi.kz/index.php/ander/halyk-kompozitorlarynyn-anderi/> 26.12.2013) 'Şefkatli bir genç değil miydim? Azıcık avutup güzel söz söyleyen / Ben aşıǵa mest olmamış mıydım? Keşke (elini) **uzatsaydın.**'

Eñ bolmasa,/ keterinde/ Soǵı ret/ Tursañ edi bir.
([http://www.kazadebet.kz/literature/%D0%B6%D0%B0%D0%BD%D2%93%D0%B0%D0%BB%D0%B8-%D0%BD%D0%B0%D0%B1%D0%B8%D1%83%D0%BB%D0%BB%D0%B8%D0%BD?pa](http://www.kazadebet.kz/literature/%D0%B6%D0%B0%D0%BD%D2%93%D0%B0%D0%BB%D0%B8-%D0%BD%D0%B0%D0%B1%D0%B8%D1%83%D0%BB%D0%BB%D0%B8%D0%BD?page=5&quicktabs_adeb_proizv=0) 26.12.2013) 'Giderken hiç olmazsa son bir kez **dursaydın.**'

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Kaytsa boldu maga Surkoyen. (B, 22) 'Surkoyen **keşke dönseydi** bana.'

Bolso ele anda azıraak özök calgar azık-tülük. (C, 6) 'Keşke onda bir lokma yemek için azıcık azık **olsaydı.**'

İnstituttu bütsö boldu da... (EA, 62) 'Enstitüyü **bitirseydi** de...'

Anan körö alıp kelgen makalamdı basıp bersey boldu, dedi. Kelin stulga otura kalıp sumkasındaǵı büktölgön baraktardı suurup çıktı. (EA, 363) 'Onun için getirdiğim makalemi **keşke basıverseydin**, dedi. Gelin, sandalyeye oturup çantasındaki tomar hâlindeki kâğıtları çekip çıkardı.'

- *Makul, Acıke, ıylabaçı. Atam aman kelse boldu, eköobüz Çabdardı minip aldınan çaap çıǵabız.* (EKT, 71) '- Peki, Acıke, ağlama. Babam sağ salim **gelsin**, ikimiz Çabdar'a binip önünden koştururuz.'

1.7. Kz. -sA + eken, Kr. -sA + eken

Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında istek kipi içinde değerlendirilen; Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında ise münferit olarak ele alınmayan ancak şart kipi işlenirken değinilen ve istek anlamı verdiği belirtilen bu yapı her iki lehçede de kullanılan istek kiplerinden biridir. Türkiye Türkçesinde “şart kipinin rivayeti” olarak adlandırılabilir bu yapı şart ekinin üzerine gelen iyelik kökenli şahıs ekleri ve ek fiilin öğrenilen geçmiş zaman biçimi olan *eken* kelimesinin getirilmesiyle kurulur. Korkmaz bu yapıyı istek kipinin rivayeti başlığında incelemiştir (Korkmaz, 2009, s. 764).

Çekim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 7: Kazak ve Kırgız Türkçelerinde -sA + eken Yapısındaki İstek Kipi Çekimleri

Kazak Türkçesi			
Olumlu şekil (Bolımdı Türü)		Olumsuz şekil (Bolımsız Türü)	
Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)	Teklik (Jekeşe)	Çokluk (Köpşe)
<i>barsam eken</i> ‘keşke gitsem’	<i>barsağ eken</i>	<i>barmasam eken</i> ‘keşke gitmesem’	<i>barmasağ eken</i>
<i>barsağ eken;</i> <i>barsağız eken</i>	<i>barsağdar eken;</i> <i>barsağızdar eken</i>	<i>barmasağ eken;</i> <i>barmasağız eken</i>	<i>barmasağdar eken;</i> <i>barmasağızdar eken</i>
<i>barsa eken</i>	<i>barsam eken</i>	<i>barmasa eken</i>	<i>barmasa eken</i>
Kırgız Türkçesi			
Olumlu şekil (Oñ forma)		Olumsuz şekil (Ters forma)	
Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)	Teklik (Cekelik Türü)	Çokluk (Köptük Türü)
<i>barsam eken</i> ‘keşke gitsem’	<i>barsak eken</i>	<i>barbasam eken</i> ‘keşke gitmesem’	<i>barbasak eken</i>
<i>barsağ eken;</i> <i>barsağız eken</i>	<i>barsağar eken;</i> <i>barsağızdar eken</i>	<i>barbasağ eken;</i> <i>barbasağız eken</i>	<i>barbasağar eken;</i> <i>barbasağızdar eken</i>
<i>barsa eken</i>	<i>barışsa eken</i>	<i>barbasa eken</i>	<i>barışpasa eken</i>

Yapılan taramalarda kipi soru biçimine rastlanmamıştır.

Iskakov, birleşik -sa eken yapısının gelecekte gerçekleşecek olaya duyulan arzuyu, isteği bildirdiğini belirtir (Iskakov, 1991, s. 321). Oralbay Nurcamal, bu yapıyı istek yapısı içinde değerlendirir ancak yapıya dair açıklama yapmaz (Nurcamal, 2007, s. 281).

Azırkı Kırgız Adabiy Tili adlı eserde -sa eken yapısının dilek anlamı verdiği belirtilmiştir (Oruzbayeva vd., 2009, s. 420). Davletov ve Kudaybergenov, -sa ekinin tek başına

dilek anlamı verebildiği gibi *eken* yardımcı fiiliyle birleşerek de dilek anlamı verebildiğini belirtmişlerdir (Davletov ve Kudaybergenov, 1980, s. 162).

1.7.1. İşlevleri

a) İstek İşlevi

Kipin temel işlevi istek bildirmesidir. Kip, konuşmacının gelecek zaman düzleminde gerçekleşmesi planlanan isteğini, dileğini, arzusunu bildirir. Çekimde yer alan *eken* biçim birimi geçmiş zaman anlamından uzaklaşmıştır. Bu yapının bildirdiği istek anlamı yer yer emir kipinin anlamına yaklaşmaktadır.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Ärbir mal izdegen malım köp bolsa, özimdiki de, balalarım da maldı bolsa eken deydi. (KS, 176) ‘Her mal isteyen malım çok olsun, kendimin de çocuklarımın da malı **olsa keşke** der.’

Munıñ bäre jan kumarı, bilsem eken, körsem eken, üyrensem eken degen. (KS, 181) ‘Bunların hepsi arzulardır, **keşke bilsem, görsem, öğrensem** denilenler.’

Läkin, sonday adamdar tolımdı ğibadatka ğılımı jetpese de, kılsa eken. Biraq onıñ eki şartı bar, sonı bilse eken. (KS, 187) ‘Bu adamlar kâmil ibadete ilmi yetmese de yapmalı. Ancak onun iki şartı var, bunu **keşke bilseler.**’

Қазақ құлшılıғım қудайға лайық bolsa eken деп қам жемeydi. (KS, 191) ‘Kazak, kulluğum Allah’a **layık olsa keşke** diye kaygılanmaz.’

Al men bar ğoy, al men tanıstardıñ eşqaysısı de kezdespese eken dep tilep edim. (İ, 12) ‘Oysa ben var ya, ben tanıdıklardan hiç biri **denk gelmese keşke** diye dilemiştim.’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Tim koy! Katulsa eken, katulsa eken... Çabışıp ketse eken... dep, içinen kımıldap, eger çatak çıgıp kete turgan bolso, orustun biri birtke türtkü cep kalsa bul tomayak ‘ceti atanın’ ayılın arpaday kübö çaptırarın köksöp turdu Kerimbay. (B, 363) ‘Rahat bırak! **Keşke saldırsa, keşke saldırsa... Keşke vuruşsa...** diyerek içinden sevindi. Eğer kavga çıkacak olursa, Ruslardan biri ufak da olsa kımıldasa bu baldırı çıplak “kalabalık ecdadın” köyünde arpa gibi güve koşturmayı (yağma etmeyi) arzuladı Kerimbay.’

Dığı bir kırk cigit koşup berseñiz eken. (C, 133) ‘Keşke bir kırk yiğit daha yanımıza verseniz.’

Oşondo da ‘taanıñ kişiler körbösö eken’ dep carık caktan burulup karanğı köçögö saldı. (EA, 49) ‘O zaman da “tanıdık kişiler görmesin” diyerek aydınlık taraftan karanlık sokağa yöneldi.’

Cigit terezeden başın çıkarıp, külümüş etip: ‘Balaket basıp men ketkençe, aruusu karmap cıgılıp ketpese eken’ dep kıypıçıktadı. (EA, 295) ‘Delikanlı pencereden başını çıkarıp, gülümseyip: “Bir felaket olup ben gidene kadar, sara nöbeti geçirip yığılmasa keşke” diye daraldı.’

2. İstek İşlevli Diğer Kipler

2.1. Kz. -sA, Kr. -sA

Bu ek, temel yüklem olduğu zaman dilek, istek, arzu, dilek, temenni, umut, dua gibi anlamlar barındırır; temel yüklem zarfı olduğu zaman ise şart, zaman, faraziye bildirir. Her iki lehçede de kip kuran yegâne şart eki bu ektir. Kip kurmasının yanında zarf-fiil eki olma özellikleri de taşımaktadır.

Türkiye Türkçesinde dilek-şart kipi olarak adlandırılan bu kip istek işlevini de yerine getirmektedir.

2.1.1. İstek İşlevi

-sA eki temel yüklem olarak kip kurduğu zaman her iki lehçede de dilek, istek anlamları barındırır. Bu işleviyle bu ekin kurduğu kip bir istek kipidir. Ekin temel yüklem olmayıp istek bildirdiği örneklere de rastlanmıştır.

Kazak Türkçesinden Örnekler

Jas bala anadan tuwğanda eki türli minezben tuwadı: birewi - işsem, ješem, uyıqtasam dep turadı. Bular tänniñ kumarı, bular bolmasa, täñ janga konak üy bola almaydı. (KS, 181) ‘Bebek anneden doğarken iki türlü huy ile doğar: birisi içsem, yesem, uyusam der. Bunlar vücudun isteği, bunlar olmasa, vücut cana misafirhane olamaz.’

Wa, düniye-ay, kanat bitip kus bop uşsam./ Sağıngan sol bayğustı barıp kuşsam./ Şıpa bop jaraқattı jüregine./ Kuşaқtap kökiregime basıp küssam. (ÖP, 54) ‘Ah dünya ah, kanat bitse

de kuş olup **uçsam**, gidip o özleyen zavallıyı **kucaklasam**. Yaralı yüreğine şifa olup, kucaklayıp göğsüme bassam, **kıssam**.’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Iya carçım, bu ırdı saga üyrötüp kaysombu? (B, 318) ‘Evet, münadi/şarkıcı bu şarkıyı sana **öğreteyim mi?**’

Catkan töşök-möşök menen koşo kötörüp barıp, meni Cusup ötçü coldun çetine koyup kaysonor. (C, 241) ‘Yattığım yatak yorgan ile birlikte kaldırıp götürüp, beni Yusuf’un geçtiği yolun kenarına **koyun**.’

A özüñüz kimsiz degi? Sıruñızdı bilsek, sıykırıñızdı öyrönsök... (C, 44) ‘Ya siz kimsiniz peki? Sırrınızı **bilsek**, sihrinizin ne olduğunu **öğrensek...**’

2.2. Kz. -MAk(ŞI) + edi/boldı/bolatın, Kr. -mAk(çI) + ele/boldu

Türkiye Türkçesi dil bilgisi kitaplarında olmayan, Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında ‘niyet ifadeli gelecek zaman’ (*maqsattı/arnawlı keler şak*) olarak işlenen bu kip Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında doğrudan niyet kipi (*niyet ıñgay*) olarak adlandırılan kipi geçmiş zaman biçimi olan bu kip istek işlevi ile kullanılabilir.

2.2.1. İstek İşlevi

Kipin istek işlevine her iki lehçede de rastlanmıştır.

Kazak Türkçesinden Örnekler

- *Men sağan bir jerge barıp kayt demekşi edim.* (İ, 249) ‘Ben sana bir yere gidip gel **diyecektim**.’

Sol betimen Kökserek jotağa jüre bermekşi boldı. (ME, 47) ‘Bu hâliyle Kökserek bayıra doğru **gitmek niyetindeydi**.’

Sawdager järmenke basınan ulıktar ketetin bolsa, solarmen birge Jarkentke ketpekşi edi. (ME, 387) ‘Tüccar, panayırın başından yöneticiler gitse, onlarla birlikte Yarkent’e **gidecekti**.’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

- *Keldik, kelmek elek go?* (B, 72) ‘Geldik, **gelmek istiyorduk** ya’

Canagı kımırılıp çıgıp ketken kelinin çakırğısı keldi, çakırıp 'sensiz bolgon emes bu kep' dep kineelemekçi boldu. (B, 309) 'Az önce kırıtarak çıkan gelinini çağırarak istedi, çağırıp, bu konuşma sensiz olmuyor, diye suçlayacaktı.'

Oşonu estey cürçü dep ketmekçi boldu. (EA, 88) 'Bunu hatırlasana deyip gitmek istedi.'

2.3. Kz. -A / -y, Kr. -A / -y

Kazak Türkçesinde *jalpı osı şaq* 'genel şimdiki zaman', *awıspalı osı şaq* 'değişken şimdiki zaman', Kırgız Türkçesinde ise *cönököy uçur çak* 'basit şimdiki zaman' olarak adlandırılan bu kip, şimdiki zamanı, geniş zamanı, gelecek zamanı karşılayabilen görünüş açısından zengin bir kiptir. Bu kip istek işlevini de yerine getirmektedir.

2.3.1. İstek İşlevi

Kipin bu işlevi soru eki ile çekimlendiğinde ortaya çıkmaktadır. Türkiye Türkçesinde de *oturmaz mısınız? Benimle bir çay içer misin?* örneklerinde görüldüğü gibi geniş zaman kipi istek anlamı barındırmaktadır. Kipin bu şeklide kullanıldığına dair örnekler sadece Kırgız Türkçesinde tespit edilebilmiştir. Bu kullanım Kazak Türkçesi konuşma dilinde de vardır. Örneğin: *Şay işesiz be?* 'çay içer misiniz?' Ancak taranan eserlerde tespit edilememiştir.

Kırgız Türkçesinden Örnekler

- *İ-i oturasınarbi, baatırlar?! dedi ünü koruldap, imere tiktep, bayagı çoñ kamçı kolunda, Bekeşe toktodu közü.* (B 17) '-Ee oturuyor musunuz yiğitler?! dedi sesi hırıldayarak, etrafı izleyerek, evvelki büyük kamçı elinde, Bekeşe takıldı gözü.

Vino içesinbi dedi. (EA, 123) Şarap içer misin, dedi.

- *Bir krucka pivo içeyin dep barattım ele, cürböysüñörbü pivo içeli dedi.* (EA, 215) 'Bir kupa bira içeyim diye gelmiştim, gelmez misiniz bira içelim, dedi.'

2.4. Kz. -GAI + tur/ jür/ jatır/otr, Kr. -GANI + tur/ cür/cat/otur/kal

Kazak Türkçesi dil bilgisi kitaplarında *senimdi keler şaq* 'emin olunan gelecek zaman', *maqsattı keler şaq* 'niyet ifadeli gelecek zaman' olarak; Kırgız Türkçesi dil bilgisi kitaplarında ise münferit olarak ele alınmayan ancak belirli gelecek zaman (*aykın keler çak*) içinde verilen bu kip, henüz gerçekleşmemiş ancak gerçekleşmek üzere olan veya yakın gelecekte yapılması

planlanan oluş, durum ve kılışı bildirir. Bu nedenle bu kip ‘yakın gelecek zaman’ olarak adlandırılabilir. Bu kip istek işlevini de yerine getirebilmektedir.

2.4.1. İstek İşlevi

Kip, istek bildirebilmektedir. Burada henüz gerçekleşmemiş ancak yakın gelecekte gerçekleşmesi istenen, planlanan niyet veya istek ifadesi vardır.

Kazak Türkçesinden Örnekler

- *Frantsuz tilin de üyrengele jürsiñ be? - dep suradı Gülşat.* (İ, 220) ‘- Fransızca’yı da mı **öğreneceksin?** diye sordu Gülşat.’

Erteñ men bir boz kaska aytıp soyıp, bir kawım eldi jıyǵalı otırmın. (ME, 259) ‘Sabahleyin boz bir kaska (alında beyaz leke olan hayvan) kesip, bir grup insan **toplayacağım.**’

Mınaw kesigimen Baktıgıldağı maldıñ jarımınan köbin sıtırıp-sıtırıp alǵalı otr. (ME, 207) ‘Bu kararıyla Baktıgul’daki malın yarısından çoğunu **silip süpürecekti.**’

Jaqtıptı İsmayıldıñ kıızı mensinbeydi, oqıǵan jigit İslámge ketipti degen sözdi elge jayǵalı otr. (ME, 93) ‘Yakup’u İsmail’in kıızı beğenmiyor, okumuş delikanlı İslam’a vardı sözünü halka **yaymak istiyorlar.**’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Semetey kelse atasın/ Aytkanı cüröt Sarı taz./ Semetey menen kırgızga/ Ketkeni cüröt Sarı taz.’ (http://www.bizdin.kg/elib/kitepter/html/semetey/semetey_sk1/section12.html 20.11.2013) ‘Semetey gelirse atasını **anlatacak** Sarı taz. Semetey ile Kırgız eline **gidecek.**’

2.5. Emir Kipi

Ekleriyle hem şekil hem de şahıs bildirmesi yönüyle diğer tasarlama ve bildirme kiplerinden ayrılan emir kipi, tasarlanan hareketin gerçekleştirilmesi için işi yapacak kişiye buyurma bildiren kiptir. Bu kip, Kazak Türkçesinde *buyırık ray*, Kırgız Türkçesinde *buyruk ıñgay* olarak adlandırılır.

Bu kip de temel işlevi olan emir işlevinin dışında istek işlevini de yerine getirmektedir. Bu kip aynı zamanda dua ve beddua işleviyle kullanıldığında da konuşucunun bir yerde isteğini ifade etmektedir.

2.5.1. İstek İşlevi

Kipin en önemli işlevlerinden birisi de istek, dilek bildirmesidir. Bu işleviyle kip kesin emir anlamından kurtulur.

Kazak Türkçesinden Örnekler

- *Tolbayğa nesine söyleseyin. Öz eginin sala almay jürgen joq pa?* (E, 270) ‘-Tolbay ile ne diye **konuşayım**, kendi ekinini ekemiyor muymuş.’

- *Endi Qandı Oramal degen öleñimdi oqıp bereyin.* (İ, 206) ‘Şimdi Kanlı Mendil adlı şiirimi **okuyayım**.’

Şınımdı aytayınşı, men seniñ qalada qalğanındı da köre almap edim. (İ, 307) ‘Doğrusunu **söyleyeyim** ben senin şehirde kaldığını da görmemiştim.’

- *Tuw, mına kâpirdiñ eki közi jap-jasıl bol ketipti-aw, tuqımın sezgen eken mına jüzqara; koy, balam, endi munı öltirip, terisin alayık dep edi.* (ME, 27) ‘-Tüü, bu kâfirin iki gözü de yemyeşil olmuş ya, kimin soyundan olduğunu sezmiş bu yüzkarası; **birak**, yavrum, şimdi bunu öldürüp derisini **alalım** demişti.’

Qazaqtar: ‘Ä, quday, jas baladay qayğısız kıla gör!’ dep tilek tilegenin özim kördim. (KS, 179) ‘Kazakların ‘Ya Rabbi, ufak çocuk gibi kaygısız **kıl**’ diye dilek dilediğini kendim gördüm.’

Kırgız Türkçesinden Örnekler

Ketken mal eki caktan sanalsın, kaysı caktan aşık ketken bolso oşo aşığı gana kaytarılıp berilsin. Mekulbu? (B, 19) ‘Giden mal iki taraftan da **sayılsın**, hangi taraftan daha fazla gitmiş ise o açık geri **verilsin**. Uygun mu?’

Körölü, al meni baykağısı bardır, a biz da anı baykaylı, ılayığına caraşa kep, iş bolo jatar... (B, 74) ‘**Görelim**, o bana önem vermiyor, biz de onun için ihtiyatlı **davranalım**, söz de iş de layığına göre olur.’

Ukta böbök tattuu uykulu köziündü aç. (KT, 23) ‘**Uyu** bebek tatlı uykulu gözünü **aç**’

Şeyit boluştu kayran cigitter, catkan ceri cayluu bolsun. (C, 61) ‘Zavallı yiğitler şehit oldular, **Allah rahmet eylesin** onlara.’

SONUÇ

Yapılan incelemelerde Kazak ve Kırgız Türkçelerinde istek kipi olarak değerlendirilebilecek toplam yedi adet kip vardır. İstek kipi olmayıp istek işlevini yerine getiren kiplerin sayısı ise beştir.

Tespit istek kiplerinin altı tanesi ortaktır. Yalnızca, Kazak Türkçesinde görülen *sA + iygi + edi* yapısındaki istek kipi ortak değildir.

Yukarıda da görüldüğü gibi Kazak Türkçesi ve Kırgız Türkçesinde istek kipini karşılamak için genel olarak istek kipleri kullanılmaktadır. Ancak görüldüğü gibi istek kiplerinin dışında istek işlevini karşılayan diğer kipler de kullanılabilir. İstek kipi olmayıp istek işlevini yerine getiren kiplerde bu işlevin ortaya çıkmasında cümlenin bağlamı son derece önemlidir. Bu kipler, bir görünüş özelliği olarak istek anlamını karşılamaktadır.

Elde edilen örneklerden hareketle Kazak Türkçesinin ve Kırgız Türkçesinin istek kipleri bakımından birbirine son derece benzediği görülmektedir. İki lehçede de istek anlamı vermek için ortak kipler kullanılmaktadır.

Taranan Eserler ve Kısaltmalar

Kazak Türkçesi

KS: Abay (2007), *Kara Sözder* (Öleñder, Poemalar, Awdarmalar, Kara Sözder isimli eserin Kara Sözder bölümü, 174-241. sayfalar arası), Almatı: Mektep.

ÖP: Seyfullin, Saken (1957), *Öleñderi Men Poemaları*, Almatı: Korkem Ädebiyet Baspası.

İ: Şaymerdenov, Safwan (2010), *İneş*, Almatı: Öner Baspası.

E: Mustafin, Gabiden (2009), *Engimeler*, Almatı: An Arıs Baspası.

ME: Äwezov, Muhtar (2009), *Engimeler*, Almatı: An Arıs Baspası.

J: Atatürük, Mustafa Kemal (2006), *Joldaw* (Atatürük'ün Nutuk adlı eserinin Kazak Türkçesine Aktarımı), Aktaran: Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Tercüme Merkezi Uzmanları, Ankara: Atatürük Araştırma Merkezi.

Kırgız Türkçesi

EKT: Aytmatov, Cıngız (2011), *Erte Kelgen Turnalar*, Bişkek: Okuuçunun Kitepkanası.

C: Stamov, Asanbek (1992), *Cortuul*, Bişkek: Mamlekettik Uçkun Kontserni.

EA: Cetimişev, Seyit (1989), *El Arasında*, Frunze: Adabiyat Basması.

B: Kasım-Bek, Tölögön (2000), *Baskın*, Bişkek: Şam Basması.

KT: Osmonov, Alıkul (2010), *Köl Tolkunu*, Bişkek.

KÖ: Atsız, Nihal (2000), *Kökcaldardın Ölümü* (Nihal Atsız'ın Bozkurtların Ölümü adlı eserinin Kırgız Türkçesine aktarımı), Aktaran: Çınbay Tursunbekov, Ankara: Bilig Yayınları.

Diğer Kısaltmalar

Kz: Kazak Türkçesi.

Kr: Kırgız Türkçesi.

Kaynaklar

Atalay, B. (2006). *Divan ü Lügat-it-Türk (Çeviri)*. C. 3. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Atatürk, K. (2006). *Nutuk*. (Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan Zeynep Korkmaz). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Atsız, N. (2012). *Bozkurtlar, Birinci Kitap Bozkurtların Ölümü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Balakayev, M., Kordabayev, T., Hasenova, A. ve Isakov, A. (1967). *Kazak Tiliniñ Grammatikası-I Morfologiya*. Almatı: Kazak SSR'nin Gılım Baspası.

Banguoğlu, T. (2004). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Davletov, S. ve Kundaybergenov, S. (1980). *Azırkı Kırgız Tili Morfologiya*. Frunze: Mektep.

Eckmann, J. (1998). Harezmi Türkçesi, *Tarihî Türk Şiveleri*. (haz. Mehmet Akalın). s. 173-210, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Eckmann, J. (2009). *Çağatayca El Kitabı*. (çev. Günay Karaağaç). İstanbul: Kesit Yayınları.

Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ercilasun, A. B. (1984). *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.

- Ercilasun, A. B. (1994). Türkçe’de Emir ve İstek Kipi Üzerine. *Türk Dili*, S. 505, s. 3-9, Ankara.
- Ergin, M. (2005). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Dağıtım.
- Gabain, A. V. (2007). *Eski Türkçenin Grameri*. (çev. Prof. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2003). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Iskakov, A. (1991). *Kazirgi Kazak Tili-Morfologiya*. Almatı: Ana Tili Yayınları.
- İsayev, S. M. (2007). *Kazirgi Kazak Tili*. Almatı: Öner Baspası.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2005). *Kırgız Türkçesi Grameri Ses ve Şekil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Koç, K. ve Doğan, O. (2004). *Kazak Türkçesi Grameri*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Koç, K., Bayniyazov, A. ve Başkapan, V. (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kudaybergenov, S., Tursunov, A. ve Sıdıkov, C. (1980). *Kırgız Adabiy Tilinin Grammatikası I Bölüm Fonetika Cana Morfologiya*. Frunze: İlim Baspası.
- Meyirbek, O. (2001). *Etistik I*. Almatı: Altın Sarın Atındağı Bilim Akademiyasının Respublikalık Baspa Kabineti.
- Nurcamal, O. (2007). *Kazirgi Kazak Tiliniñ Morfologiyası*. Almatı: JŞC İnjuw-Marjan Poligrafiya Firması.
- Oralbayeva, N., Äbdigaliyeva, T. ve Şalabayev, B. (1993). *Praktikalık Kazak Tili*. Almatı: Ana Tili.
- Oruzbayeva B., Tursunov, A., Sıdıkov, C., Akmataliyev, A., Musayev, S. ve Sadıkov, T. (2009). *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*. Bişkek: Avrasya Press.
- Oruzbayeva, B. ve Kudaybergenov, S. (1964). *Kırgız Tilinin Grammatikası (Morfologiya)*. Frunze: Kırgız Mamlekettik Okuu-Pedagogika Baspası.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Toparlı, R. ve Vural, H. (2013). *Kıpçak Türkçesi*. Ankara: Sonçağ Yayınları.

Türk Dil Kurumu (2006). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri -I- Fiil- Basit Çekim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkyılmaz, F. (1999). *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yudahin, K. K. (1998). *Kırgız Sözlüğü. C. I-II. (çev. Abdullah Taymas)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Genel Ağ Kaynakları

<http://www.senkazakh.com/kz/forum.php?mod=viewthread&tid=114715>, 25.06.2013.

<http://www.obon.kg/slayder/402-aynura-sharshembieva-kyrktay-altyn-medalym-bar.html>
25.12.2013.

<http://ikitap.kz/books/MMakatayevOlenderZhinagy2/files/assets/basic-html/page18.html>
26.12.2013.

<http://www.koshpendi.kz/index.php/ander/halyk-kompozitorlarynyn-anderi/> 26.12.2013.

http://www.kazadebet.kz/literature/%D0%B6%D0%B0%D0%BD%D2%93%D0%B0%D0%B%D0%B8-%D0%BD%D0%B0%D0%B1%D0%B8%D1%83%D0%BB%D0%BB%D0%B8%D0%BD?page=5&quicktabs_adeb_proizv=0 26.12.2013.

http://www.bizdin.kg/elib/kitepter/html/semetey/semetey_sk1/section12.html 20.11.2013.

http://dinislam.kz/publ/egini_bitikti_yrmanyna_ydyr_onady/23-1-0-515 26.12.2013.

<http://kulki.jimdo.com/2013/05/25/%D0%B1%D1%8B%D0%BB%D1%82%D1%8B%D1%80-79-%D0%B4%D0%B0-%D0%B5%D0%B4%D1%96/> 26.12.2013.

<http://www.on.kz/u23627/blogpost/32809/> 25.06.2013.

<http://www.bnews.kz/kk/news/post/144329/>, 25.06.2013.

http://bestreferat.kz/extra_rkd/show/439, 18.09.2013.

<http://oshpress.kg/index.php?id=90>, 18.09.2013.

<http://literatura.kg/articles/?aid=298> 24.12.2013.

<http://wol.jw.org/ky/wol/d/r51/lp-kz/2011002> 25.12.2013.

<http://massaget.kz/blog/2938?answer> 25.12.2013.

<http://www.super.kg/mobile/article/?article=17111> 25.12.2013.

<http://alashainasy.kz/sport/21496/> 26.12.2013.

<http://adyrna.kz/?p=2589> 26.12.2013.

<https://www.facebook.com/kyrgyztoday/posts/312294275523972>, 18.09.2013.